

Kartepe Kitabı

- II -

Coğrafya
Tarih
Turizm
Tarım
Mimari-Miras
Kültür
Sosyoloji

Kocaeli, 2013

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Kartepe ve Çevresi

(Sapanca Merkezli Muhâcîr İskânı ve Yerleşim Alanlarının Oluşması)

Doç.Dr. Oya ŞENYURT

Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Toprak sahipliğine bağlı oluşturulan haritalar ile toprak sınırlarının karşılıklı anlaşmayla belirlendiği bir dönemde, Sapanca köyleri ahalileri arasındaki tüm anlaşmazlıkların, gerçekte bugünkü köy sınırlarının ve yerleşimlerinin oluşmasında önemli rolü bulunmaktadır. Bu durum, Kartepe çevresi ve Sapanca merkezde var olan yerleşimlerin oluşma sebeplerinin arka planının incelenmesini önemli hâle getirmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yönetimin Kafkas göçmenlerini Anadolu'ya yerleştirme çabası içinde, Sapanca'daki yerleşim sürecinin nasıl işlediğine dair özel bir pencere açılması; ileride bölge, kent, ilçe düzeyinde karşılaştırmaların yapılmasına da yarar sağlayacaktır. Bu bakış açısından yola çıkarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA), Sapanca ve çevresine ait yapılan taramalar, Osmanlı'nın son dönemlerinde Kafkas göçmenlerin yerleşim sürecinde toprak parçalarının köye dönüştürülmesi ve köylerde yaşanan arazi anlaşmazlığının haritadaki sınırları düzenleyen yaptırımının makalede kurgulanmasını sağlamıştır. "Sapanca" kelimesi ile BOA'daki dijital ortamda yapılan taramalarda çıkan tüm belgelerin özetlerinin gözden geçirilmesi yoluyla, belge yoğunluğu en fazla olan maddelerin bir konu bütünlüğü içinde, belirli başlıklar altında makalede ele alınmasına çalışılmıştır. Özellikle, mimarlık ve kent tarihi açısından köylerin sınırlarının ve yerleşimlerinin oluşmasındaki arka planı belirleyen belgelerdeki bazı karşılaşmalar dikkat çekmektedir.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı'da çeşitli dönemlerde yapılan göçleri ve iskân sorunlarını anlatan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar araştırmacıların

uzmanlık alanlarına bağılı olarak sosyal bilimlerin kriterleri açısından incelenmiştir. Ancak, sözkonusu göçler toprak parçasının şekillenmesinde ve yapılandırılmasında, yapılı fiziksel çevrenin oluşturulmasında kent ve mimarlık tarihinin ilgi alanı içinde de yer alır ve incelenmeye değer gözüktür. İmparatorluğun son yıllarında göçmen köyleri için hazırlanmış konutların plan, kesit, görünüş ve vaziyet planlarına rastlanmakla birlikte, göçmen köylerinin tip proje olarak inşası önemli bir adımdır. Bu program, Anadolu'nun pek çok noktasına göçmen köyleri oluşturmada kılavuz olarak kullanılmak üzere gönderilmiştir. Ancak, savaş ortamında uygulama bulamadığı tahmin edilmektedir. Bu sebeple, mimarî açıdan göçmen köyleri için bir genelleme yapmak ve tip projelerin gerektirdiği bir metodoloji ile incelemek mümkün değildir. Günümüze kalan örnekler üzerinden bir değerlendirme de, özellikle, Sapanca'da o dönemde yapılan konutlara ait özgün değerlerin yitip gitmesi açısından sorunludur. Bu sebeple, makalede, arşiv belgelerinin elverdiği ölçüde metinler üzerinden Sapanca'daki göçlerin toprak parçasının dönüşümünü sağlaması, mülk haline getirilmesi ve köylerin oluşumunu kolaylaştıran sosyal ilişkilerin fiziksel yapıyı biçimlendirmesindeki boyutu ele alınmıştır. Konu genel hatlarıyla, göçmen yerleşimleri için alınan ana kararlar, Sapanca'da göçmenlerin fiziksel çevreyi kurgulama çabaları, karşılaşmalar ve çatışmalar yoluyla ahalinin yerleşim sınırları ve yerlerini belirlemeleri, son olarak da çiftlik arazilerinin arsa üretiminde kullanılmaları ve dönüştürülmeleri bağlamında incelenmiştir.

GÖÇMEN YERLEŞİMLERİNİN OLUŞTURULMASINA AİT GENEL KARARLAR VE SAPANCA'DA GÖÇMEN İSKÂNINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Türk göç tarihine bakıldığında; 1683-1839 tarihleri arasında göçmenlerin iskânının düzenlenmesinin özel bir teşkilata bağlanmadığı tespit edilir. Tanzimat döneminden itibaren Bâb-ı Âlî, göçmen akınıyla karşılaştığı zaman *Muhacir Komisyonu*, *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu*, *Muhâcirîn Komisyonu Âlisi* ve *Muhâcirîn-i İslâmiyye Komisyonu* isimleriyle anılan hususi komisyonlar vasıtasıyla sorunu çözümlenmeye çalışıyordu. Özellikle, Kırım Savaşı'ndan sonra, 1860 yılında kurulan muhacir komisyonunun çeşitli görevleri olup faaliyette bulunduğu süre zarfında önemli işlevler yerine getirdiği görülmektedir. Komisyon, gelen göçmenleri misafir etmek, iskân yerlerini tespit etmek, onları bu yerlere nakletmek ve gerekirse kendilerine ev, hayvan ve tohum vermek, misafir olarak buldukları veya yerleştirildikleri halde ürün alamayan göçmenlere yevmiye bağlayıp diğer yardımları yapmak, kışlık yakacak vermek, halkın yapacağı yardımları ve hazineден onlar için verilecek paraları kendileri için sarf etmek

şeklinde görevler üstlenmişti.¹ Buna rağmen, 1860-1916 tarihleri arasında göçmenlerin yerleştirilmesi esnasında yaşanan tecrübe, göçmen yerleştirme işlerinde daha ihtisaslaşmış bir teşkilatın kurulması gereğini gösteriyordu. 1916 yılında merkez ve taşra birimlerinden oluşan *Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyyesi* ismiyle Dahiliye Nezaretî'ne bağlı olmak üzere bir genel müdürlük kuruldu. Milli Mücadele döneminde göçmen işlerini koordine eden bir üst kuruluş olmadığı için iskân faaliyetleri aksıyordu. Söz konusu aksaklığı gidermek için 13 Ekim 1923 tarihinde *Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti* oluşturuldu. Sonrasında Vekalet lağvedilerek göçmen işlerini yürütme görevi Dahiliye Nezaretî'ne verildi.²

Sapanca ve çevresine gelen göçmenlerin yerleşmesi işinin yürütülebilmesi merkezden ana kararları alan sözkonusu komisyonlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çeşitli dönemlerde kurulan komisyonların merkezden aldığı ana kararların uygulanmasında bazı bölgelerde kimi zaman zorluklarla karşılaşmıştır. Diğer bir deyişle, kağıt üstünde alınan her karar sorunsuz uygulanamamıştır. Sözgelimi, 27 Mayıs 1901 yılında Of'tan Sapanca civarına göçen ahalinin iskânları için bazı sorunlarının giderilmesi talebine ulaşılmıştır.³ Bir başka belgede, köylerinden meralarına giden yolun civar köy olan Hacımercan köyü ahali tarafından kapatıldığını bildiren Sapanca nahiyesindeki Batum muhacirlerinin merkezi yönetimden "adalet" talepleri⁴ dikkat çeker. Yaşam alanlarındaki sınırların belirsizliği ve toprak parçasına sahip olma hırsının getirdiği davranış biçimleriyle, tanımı belirsiz arazilerin ortak kullanımında ortaya çıkan sorunlar bugünkü yapılı fiziksel çevrenin oluşumunda etkilidir.

Bununla birlikte, Sapanca çevresinde Çerkes ve Gürcülerin yerleştikleri alanda eşit yaşama haklarına sahip olamamaktan ileri gelen şikayetleri ve yerleşim alanı bulamayan göçmenlerin, sahibi olan, ancak kullanılmayan çiftlik alanlarına yerleşme ihtimallerinin yarattığı anlaşmazlıklar,⁵ belgelere göre, Sapanca ve çevresinde iskân süreci boyunca yerel idare ve merkezin çözmesi gereken sorunlardan en önemlileridir.

Muhacirlerin yerleştirilmesinde yönetimin oluşturduğu düzenin parçalarının incelenmesine ve konuya genel hatlarıyla değinilmesine gerek duyulmaktadır.

¹ Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 217.

² İpek, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C.25, S:150, İstanbul 1996, s.16.

³ BOA., DH.MKT., Dosya no:2490, Gömlek no:19.

⁴ BOA., DH.MKT., Dosya no:1870, Gömlek no:59.

⁵ Sözgelimi, Madam Ayda Merkel'in İzmit sancağında Sapanca Gölü kenarındaki çiftliğinin bulunduğu arazinin, muhacirlere dağıtıldığının sefaret tarafından bildirilmesi üzerine söz konusu çiftliğin uygun bir bedel ile satın alınarak muhacir iskânı için açılması sultanın verdiği irade ile belirlenmiştir. Bkz. BOA., MV., Dosya no:111, Gömlek no:81.

Kuşkusuz üstte sözü geçen muhacirlerin yerleşimlerini düzenlemek için kurulan komisyonlar kadar yerleşim için arazi oluşturulmasına ve yaşam alanı yaratmak için mekanları içeren konut birimlerine ihtiyaç vardır. Göçmenlerin istedikleri gibi Anadolu'ya topluca yerleştirilmelerine dair ısrarları karşısında hükümet onları üzmemek için olabildiğince istediklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Sözelimi, 9 L 1276/1 Mayıs 1860'ta Altı Kések kabilesinin Sapanca yakınlarında Kovalık, Kuşkaldıran ve Değirmensuyu adlı mahallerdeki boş miri arazilere yerleştirilmesine karar verilmiştir.⁶ Bir başka belge, göçebe Tekeli aşiretinin Sapanca civarında olduğunu yazmaktadır.⁷ Ancak zaman ilerledikçe göçmenlerin yerleştirilmeleri ile boş ve genişçe arazi parçaları bulmak özellikle 1864 yılından sonra zorlaşmaya başlamıştı.⁸ Sözelimi, 1870 yılında göç eden Çerkes ve Abhazlar için İzmit sancağında topluca iskana elverişli arazi kalmadığı bildirilmiştir.⁹ İzmit sancağına topluca yerleşimlerin yapılabilmesi amacıyla gerekli alanların yaratılması 1878 yılını bulmuştur.¹⁰ Sadece İzmit sancağında değil, imparatorluğun başka noktalarında da geniş arazilerin bulunmasının güç olduğu tahmin edilmektedir. Bu zorluk devlet tarafından Anadolu'nun genelinde bazı çiftliklerin satın alınarak dönüştürülmesine ve arazi üretilmesine sebep olmuştur. Sözelimi, Almanlara satılmak istenen Ankara'daki Nallıköy ve Sasonlu çiftliklerinin muhacir iskân olmak üzere hükümetçe satın alınmasına dair bir karar bulunmaktadır.¹¹ Hükümet, kimi zaman, zorunluluklar sebebiyle göçmenleri üçer beşer aile olarak mevcut köylere dağıtmayı tercih etmişse de, göçmenler genellikle aileleri, akrabaları ve hatta kabileleri ile birlikte bağımsız köyler teşkil edecek şekilde yerleştirilmelerini istemişlerdir. Bu durum, genişçe arazi parçalarının bulunmasını gerektiriyordu. Göçmenlere arazi beğendirildikten sonra küçük küçük evlerin inşasına girişilmiştir. Bunu ilk yıllarda genellikle halk veya kazalar yapıyorlardı.¹² 1877-1890 yıllarında Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri sırasında konut yapımlarında maliyetin düşürülmesi için inşaatlarda muhacirler ve yerli ahali çalıştırılmıştır.

⁶ BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:181, Gömlek no:88.

⁷ BOA., A.MKT.UM., Dosya no:457, Gömlek no:37.

⁸ Buna rağmen yönetim önceki döneme ait göçlerde bile muhacirleri parça parça veya üçer beşer aile olarak eski köylerde yerleşmek için zorlamamıştır. Bkz. Habiçoğlu, Bedri, a.g.e., s.128.

⁹ Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanları*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 126.

¹⁰ Aktaş, Ali, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008, s. 469.

¹¹ BOA., MV., Dosya no:139, Gömlek no:59. Belgenin tarihi: 11 R 1328/21.04.1910

¹² Göçmenlere öküz, tohum ve yiyecekleri verilir, ilk defa yerli halk tarafından tarlaları sürülürdü. Ayrıca ürün alıncaya kadar kişi başına yevmiyelerini almaya da devam ederlerdi.

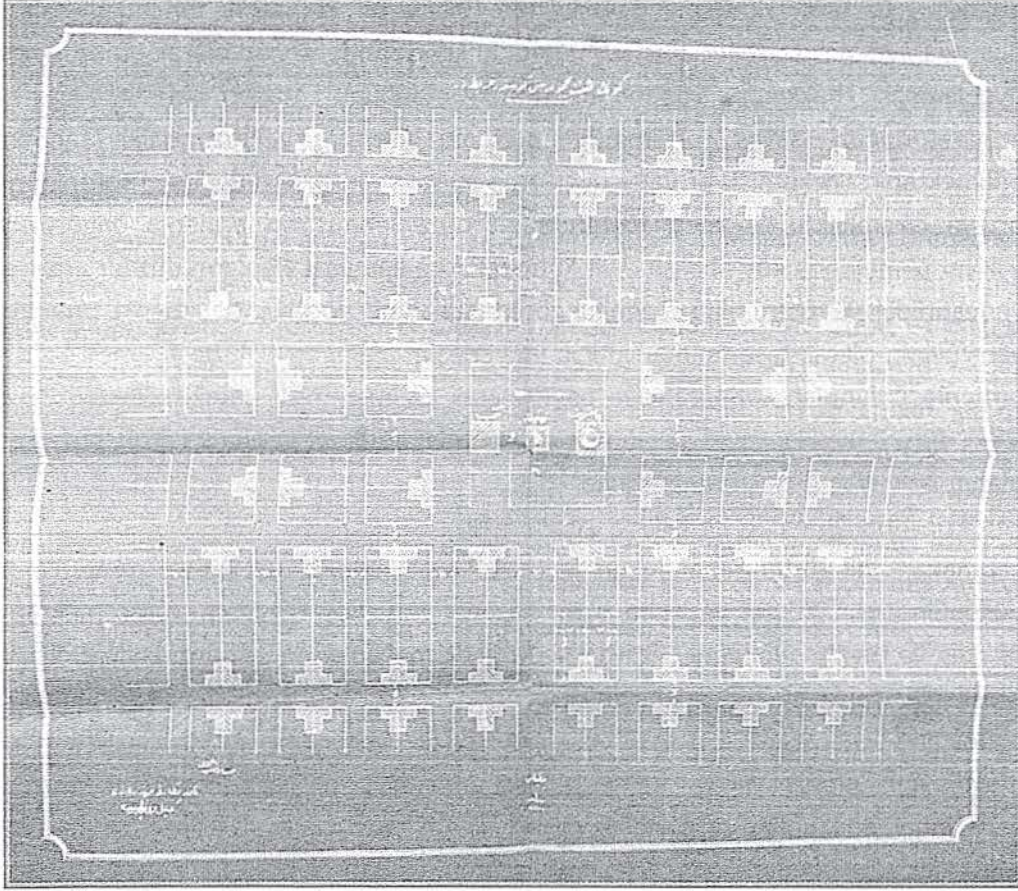
Osmanlı'nın son dönemlerinde muhacir köyleri oluşturmak için işin daha ciddi ele alınarak merkezden tip projelerin hazırlattırıldığı tespit edilmektedir. 1919 yılındaki bir projede muhacirlerin iskânı için kapsamlı çözümlere yönelik bazı düşünceler üretilmiş ve tasarım yaklaşımı olarak ilginç bazı fikirler de ortaya atılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA), bir kaç farklı fon adına sahip dosyada aynı projenin yer alması,¹³ Anadolu kentlerinde yaygın olarak bu projenin uygulanması hakkında yönetimin kararlı olduğunu göstermektedir. Ancak, imparatorluğun savaş ortamında projenin hayata geçirilemediği tahmin edilmektedir. Sözkonusu projeler uygulama bulsaydı, kuşkusuz yerleşim sorunlarını ortaya çıkaracaktı. Göçmen köylerine ait düzenlenmiş tip projenin öngörülen vaziyet planlarında köy ahalisine ait konutların ve kamusal alanların düz bir araziye yerleştirildiği ve ızgara plan düzenine göre tasarlandığı görülür. Bu sebeple, projeler yere uygun olarak tasarlanmadığı için ya yerleşim alanlarının düzleştirilmesi ya da projenin bulunulan topoğrafyaya bağlı olarak biçimlenmesi gerekmektedir. Eğer ikinci durum uygulansaydı, tasarımların tamamen altüst olmasına ve projelerde var olanın aslı gibi uygulanamamasına sebep olurdu. Ancak, söz konusu tasarımın gerçekleştirildiğine dair bir bilgiye ulaşılamadığından konuyla ilgili daha fazla yorum yapmak ve fikir yürütmek mümkün değildir. Projede, yapılar tek kat ve iki kat olarak düşünülmüştür. Köyün yerleşim planı düzenlenmiş, köy meydanı, cami, mektep, dükkan ve tuvalet gibi genel ihtiyaçlara yönelik mekanlar da göz ardı edilmemiştir. Meskenler tek katlı, iki odalı, ahır ve depoyu içerecek, üstü kapalı bir mahal, abdesthane, her hane için gasilhane, bir avlu ve bahçeden ibaret olacaktır. Köy meydanının oluşturulacağı yerde akarsu olmaması halinde, sokakların uygun yerlerinde genel kullanıcıya yönelik çeşme, iki-üç hane için kuyu hizmet verecektir. Meskenler ise planlarda öngörülen genişleme alanlarından iki katlı ve üç ile altı odalı olabilecek ölçüde genişlemeye olanak sağlayacaktır.¹⁴

Hapishaneler İdaresi'ne ait bir dosyadan çıkan, mavi fon kağıdına beyaz çini mürekkebi ile çizilmiş bir başka belge grubunda ise bir muhacir hanesinin iki kesiti ve konutların yerleşimini gösteren bir vaziyet planı yer almaktadır. Vaziyet planında konut planları "L" biçiminde düzenlenmiş, sırt sırta geldiğinde "T" plan oluşturmuştur. Bir cepheleri tamamen yola yaslanmış, diğer cepheleri bahçeye bakacak biçimde yerleştirilmiştir. Aynı arsa dikdörtgen bloğuna yerleştirilmiş konutların arasını bahçeler ayırmakla birlikte, bahçe sınırları da planda belirlenmiştir. Büyük dikdörtgen arsalarda (17 m × 24 m) dört konut birimi, küçük arsalarda iki konut birimi bulunmaktadır. Ev planlarının kapladığı alan bahçeye göre çok daha azdır. Bu köy planlamasında da dikkat çeken unsurların başında köy

¹³ Bu dosyalardan bazıları için bkz. BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no: 37, Gömlek no:60, DH.UMVM., Dosya no:125, Gömlek no:32, DH.İ.UM.EK., Dosya no:50, Gömlek no:14.

¹⁴ Şenyurt, Oya, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011, s.114-115.

mevdanında yer alan yapılar gelmektedir. Camii, karakolhane ve mektep, göçmenlere ait köylerin planlaması uygulansın ya da uygulanmasın, köy meydanlarının kamuya ait vazgeçilmez yapıları olarak görünmektedir.

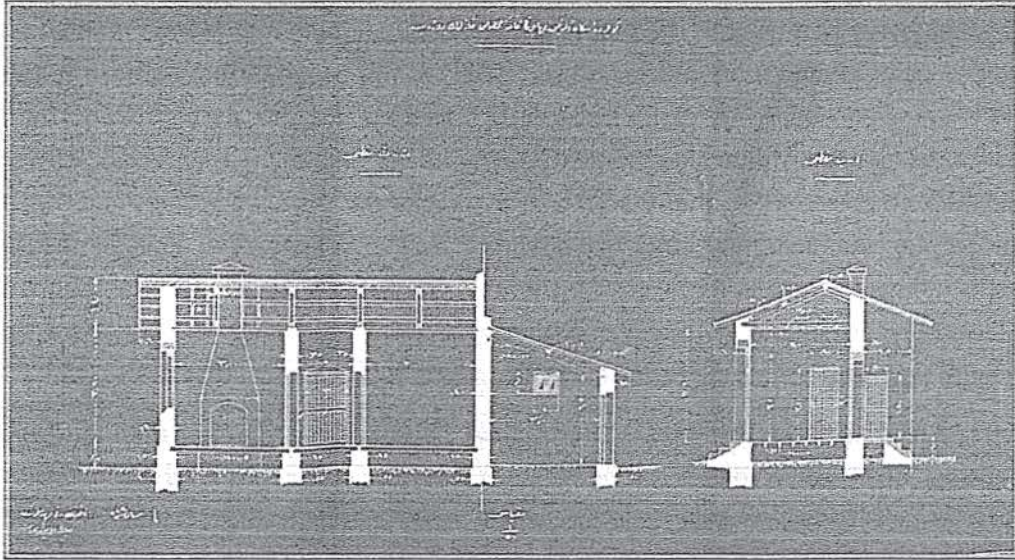

Belge 1: Köyün heyet-i mecmû'asını gösterir haritadır. Köy meydanında yapılması planlanan üç yapı görünmektedir. Sağdaki karenin içindeki hilalin üstünde "cami-i şerif" yazmaktadır. Ortadaki karenin içindeki bayrağın üstünde "karakolhane", soldaki karenin üstünde ise "mektep" ifadeleri yer almaktadır. Mikyas (ölçek) 1/1000, (BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya no:8, Gömlek no:47)

Kesitler ise konutlarda öngörülen mekân düzenine dair fazla fikir vermemektedir. Konut planlarının olmaması nedeniyle mekân tasarımı hakkında fikir yürütmek zordur. Sözkonusu kesit paftasında mekânların uzunluk ve yükseklik ölçüleri dışında, "*Köylerde iskân olunacak muhacirînin ikametine mahsus hanelerin projesidir, A-B mukatta'ı* (kesit), *T-S mukatta'ı*, Mikyas (ölçek) 1/50, *Fi Nisan 1329* (Nisan-Mayıs 1913), *Nafîa Nezareti mühendislerinden Kilovopulos*" ifadeleri yer almaktadır. Nafia Nezareti mühendislerinden Kilovopulos Efendi¹⁵ tarafından

¹⁵ Kilovopulos Efendi mimar-mühendistir. Hapishaneler müdüriyetinde görevli olan Kilovopulos Efendi'nin öneri olarak sunulan ancak inşa edilemeyen İzmit

yapılan çizimlerden hanenin içinde ocak önerisinin olduğu yaşama mekânı ile ocaklı mekâna bitişik küçük bir pencereye sahip bir başka mekân okunabilmektedir. Ahşap beşik çatı ile örtülen yapının kesitlerinde görülen bazı kapılar başka mekânların varlığını göstermekle birlikte, hangi mekânlara açıldığına dair fikir yürütmeyi yapının planı olmadığı için engellemektedir.¹⁶

Belge 2: Köylerde iskân olunacak muhacirinin ikametine mahsus hanelerin projesidir, A-B mukatta'ı (kesit), T-S mukatta'ı, Mikyas (ölçek) 1/50, Fi Nisan 1329 (Nisan-Mayıs 1913), Nafia Nezareti mühendislerinden Kilovopulos (BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya no:8, Gömlek no:47)

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE SAPANCA'DA YAPILI FİZİKSEL ÇEVRENİN OLUŞUMU

Yıllar boyunca süren Kafkasya göçleri sonucunda, Osmanlı'nın son dönemlerinde Sapanca'da belirli bazı yerleşim alanlarının oluşturulduğu görülmektedir. Sözelimi, 25 B 1289/28 Eylül 1872 yılında Kırkpınar'da Çerkes muhacirlerin 60 hanelik bir yerleşiminin var olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. 19. yüzyılın sonlarında Sapanca nahiyesine bağlı Mahmudiye köyünde Gürcü, Kırkpınar (Şadiye) köyünde Çerkes muhacirlerin yerleşmesi¹⁸ iki köydeki farklı yaşam ve adetlerin biçimlenmesini sağladığı gibi, köy kültürünün köken ve kavim esasına bağlı olarak

Hapishanesi'nin de tasarımını yaptığı bilinmektedir. Kilovopulos Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Şenyurt, Oya, *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s.185-186.

¹⁶ BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:8, Gömlek no:47.

¹⁷ BOA., ZB., Dosya no:5, Gömlek no:31.

¹⁸ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

çizilmesini kararlı olarak sağlamıştır. Bugün ise Sapanca'nın bazı köylerinde Çerkesler, Abhazlar ve Gürcüler karışık olarak ikamet etmektedir.¹⁹ Geçmişteki kavimler arası anlaşmazlıkların köy sınırlarının çizilmesi ve bazı mevkiilerin oluşmasında itici gücü olmakla birlikte, bugün bazı köylerdeki karışık yerleşimler, geçmişteki anlaşmazlıklara rağmen, sosyal yaşamdaki sınırların aşıldığını göstermektedir.

Sapanca ve çevresinde, geçmişte var olduğu bilinen ancak bugün isimlerine rastlanmayan bazı köyler de bulunmaktadır. Sözelimi, 1889 yılında Adapazarı Karasu nahiyesinin Kuzluk mevkiinde yerleştiği tahmin edilen Batum muhacirlerinin nüfusa kayıtları yapılarak teşkil ettikleri 37 haneden oluşan Fahriye köyünün adı günümüz kaynaklarında geçmemektedir.²⁰ Adına bugün ulaşılamayan köyler olmakla birlikte, o dönemde muhacir köylerinin isimlendirilmesinde bazı yönelimler; Anadolu'nun farklı noktalarında aynı köy isimlerinin kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni kurulan göçmen köyleri ya padişah adlarına atıfta bulunan Mahmudiye, Hamidiye, Reşadiye, Aziziye, Mecidiye gibi adlar ya da rahata ve huzura kavuşmaları umuduyla Refahiye, Kemaliye, İhsaniye gibi adlar almışlardır.²¹

Muhacirlerin geldikleri yerlerin fizikî şartları ile iskân mahallerinin fiziki şartları bazı yörelerde birbirinden tamamen farklılık gösteriyordu. Kafkas muhacirlerin geldikleri bölgeler yüksek yaylalar ve derin vadilerden oluşuyordu. Bölgenin karakteristiği olan yüksek dağ silsilesi insanların yaşayışlarını ve kültürel yapılarını başkalarından farklı kılmıştır. Bu bağlamda, "*Kafkasyalıları düşmanlarına karşı koruyan engebeli ve yüksek dağlar, dik ve derin vadiler ve ilk çağlardan kalan gür ormanların onların hayatlarını da şekillendirdiği*" düşünülmektedir.²² Tüm bu yaşam biçimlerini şekillendiren faktörler, Sapanca Gölü ve çevresinde yüksek kesimlerde benzer bir yaşam ortamını sağlarken, göl kıyısı, bataklık alanların zaman zaman su taşmaları nedeniyle yaşanmayacak hale gelmesine sebep olmaktaydı.

¹⁹ Sözelimi; Kırkpınar Beldesi, Akçay Köyü'nde *Abhazlar*, Kurtköy Beldesi, Akçay Köyü, Uzunkum Köyü, Kırkpınar Beldesinde *Çerkesler*, Kurtköy Beldesi, Akçay Köyü, Balkaya Köyü, Erdemli Köyü, Kuruçeşme Köyü, Mahmudiye Köyü, Nâiliye ve Uzunkum Köyü'nde *Gürcüler*, Kurtköy Beldesi, Akçay Köyü, Balkaya Köyü, Erdemli Köyü, Fevziye Köyü, Hacımercan Köyü, İkrâmiye Köyü, Kuruçeşme Köyü, Memnuniye Köyü, Muradiye Köyü, Şükrüye, Uzunkum, Ünlüce köylerinde *Lazlar* yerleşik durumdadır. Bkz. Aktaş, Ali, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008, s. 471, 545, 626, 677.

²⁰ Yılmaz, Mehmet, *1322 (1904) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1980, s.12, 24.

²¹ Düzenli, Tuncay, "*Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskanı ve Uyum Problemleri*", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış), Sakarya 2006, s.67.

²² Düzenli, Tuncay, "*Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskanı ve Uyum Problemleri*", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış), Sakarya 2006, s.85.

Kitleler halinde gelen göçmenlerin bir an önce yerleştirilmesi endişesi ile iskâna ve tarıma uygun olmayan araziler de yerleşime açılmıştır.²³ Sözelimi, değirmen bendleri sebebiyle Sapanca'da sık sık tarım alanlarını ve ikamet edilen yerleri su bastığı tespit edilmektedir. Sapanca'da değirmen bendlerinden dolayı Sapanca Gölü mecrasının kapanıp ziraat alanlarının su altında kaldığı ve şimendifer kumpanyasının şose geçitlerinde bekçi ikame edilmemesi sebebiyle ahalinin can ve mal kaybına uğramakta olduğu hususlarında Sapanca ahalisinin şikayetleri bulunmaktadır.²⁴ Arzuhallerle merkeze bildirilen şikayetlerde, su baskınına İzmit mebusu Anastas Efendi'nin kayınpederinin Sapanca Gölü kenarında bulunan değirmen bendinin sebep olduğu ifade edilmektedir.²⁵ Söz konusu su baskınlarından önceki dönemlerde de Sapanca Kırkpınar köyüne yerleştirilen 60 hanelik Çerkes muhacirlerinin, köyü su basması nedeniyle, başka bir yere nakledilmesi talebi olmuştur.²⁶ Anlaşılan, bölgede özellikle değirmen bendleri nedeniyle, su baskınları çok yoğun yaşanmaktaydı. Bununla birlikte, toprak kaymalarına da rastlanmaktadır. Sapanca İrşadiye köyünün ahalisi, köyün kayması sebebiyle yardımda bulunulmasına dair merkeze telgraf göndermişlerdi.²⁷

Su basması gibi felaketler ile doğal ortamdan kaynaklanan toprak kaymaları dışında, Sapanca'da göçmenlerin kamuya ait binaları inşa etme çabaları için merkeze yazdıkları bazı istekleri ve izin taleplerini içeren belgeler de bulunmaktadır. 26 C 1305/9 Mart 1888'de Sapanca'da rüşdiyye (ortaokul) açılmasının nizama göre mümkün olmaması nedeniyle, inşa edilen mektebin ibtidâî (ilkokul) olarak açılması ve öğretmenin Sapanca çevresinden temin edilmesi söylenmektedir.²⁸ Hane sayısının yetersiz olması nedeniyle, yapının ilkokul olarak işlev görmesi merkezden uygun görülmüştür.²⁹ 20 Za 1309/15 Haziran 1892 yılında, Sapanca'da Mümtaz köyünde cami ile mektep bulunmadığından bu yapıların ahali tarafından yapılmasının uygun olup olmadığının bildirilmesi için başvuruda bulunulmuştur.³⁰

Osmanlı, manevî kültürün yeni yetişen nesillere aktarılmasında büyük çabalar sarfetmiştir. Her yeni göçmen köyünde cami ve okullar kurmuş veya

²³ İpek, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C.25, S:150, İstanbul 1996, s.18.

²⁴ BOA., DH.MKT., Dosya no:2854, Gömlek no: 48.

²⁵ BOA., DH.MUİ., Dosya no:106, Gömlek no:14.

²⁶ BOA., ZB., Dosya no: 5, Gömlek no:31.

²⁷ BOA., BEO., Dosya no: 3864, Gömlek no:289743.

²⁸ BOA., MF.MKT., Dosya no:94, Gömlek no:146.

²⁹ BOA., MF.MKT., Dosya no:97, Gömlek no:68.

³⁰ BOA., BEO., Dosya no: 20, Gömlek no:1460.

kurdurmuş olması bu düşünce biçiminin sonucudur.³¹ Her yeni kurulan göçmen köyüne devletin bir cami ve okul yaptırmaya teşebbüs etmesini konu alan çok sayıda belge vardır. Sapanca nahiyesine bağlı Şöhretiye ve Kuruçeşme köylerinde ilkokulların 25 B 1322/5 Ekim 1904 yılında var oldukları anlaşılmaktadır. 4 Za 1323/30 Aralık 1905'te Sapanca nahiyesine bağlı Hacı Mercan karyesinde inşa edilen mekteb-i ibtidâî'nin (ilkokul) padişahın doğum gününde açılışı yapılmıştır.³² 13 Ş 1325/21 Eylül 1907'de Sapanca Kırkpınar köyünde Hazine-i Hassa tarafından yaptırılan Hamidiye Camii'nin resmî açılışının kurbanlar kesilip, dualar ve mevlit okunarak yapıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.³³ Ayrıca, açılan cami ve okullara sultanın isminin verilmesi de Sapanca'daki göçmen ahali için vefa borcunun ödenmesinde simgeselleşmiştir. 22 S 1321/20 Mayıs 1903'de Sapanca nahiyesi merkezinde ve Naile köyünde ahalinin ianesi ile inşa edilen iki medrese, bir camiye ve 14 Ş 1322/23 Ekim 1904 yılında Sapanca'da açılan İnâs Mektebi'ne sultanın adının verilmesi³⁴ ahali tarafından gündeme getirilmiştir.

Kimi zaman, devletin malî sorunlarının olduğu dönemlerde bazı kamusal yapıların inşasının köy halkı tarafından toplanan paralardan karşılanması, yönetim tarafından istenmiştir. 27 Ra 1324/21 Mayıs 1906'da Sapanca nahiyesine bağlı Arifiye köyünde bir mekteb-i ibtidâî (ilkokul) inşası köy ahalisi tarafından talep edilmiştir. Ancak, Maarif Nezareti'nin bütçesi bu masrafı karşılamaya uygun olmadığından mektebin mahallince inşa ve idaresi için devamlı karşılık tedarik edilerek açılması önerilmiştir.³⁵ 25 Ş 1325/3 Ekim 1907 yılında Sapanca İhsaniye köyünde ahalinin ianesiyle inşasına başlanan caminin eksikliklerinin tamamlanması ve masraflarının ödenmesi isteği³⁶ ve 16 S 1328/27 Şubat 1910 yılında Sapanca nahiyesine bağlı Yanıkşarkiye (Yanık köyü olmalı) köyünde cami ve mektep inşaatlarına hazine tarafından yardımda bulunulamayacağını ifade edilmesi,³⁷ 2 Ş 1329/28 Temmuz 1911'de harap halde olan Sapanca Mekteb-i Rüşdiyyesi'nin halkın verdiği ianelerle yapılması,³⁸ yoğun biçimde Sapanca ve çevresinde halkın maddi destekleriyle cami ve okul inşaatlarının yürütüldüğünü gösteren diğer belgelerdir.

³¹ Kocacık, Faruk, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Ord. Prof. İ. Hakkı Uzun çarşılı Hatıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 424.

³² BOA., MF.MKT., Dosya no:902, Gömlek no:3.

³³ BOA., DH.MKT., Dosya no:1209, Gömlek no:53.

³⁴ BOA., BEO., Dosya no:2436, Gömlek no:182630.

³⁵ BOA., MF.MKT., Dosya no:929, Gömlek no:49.

³⁶ BOA., ŞD., Dosya no:433, Gömlek no:44.

³⁷ BOA., DH.MUİ., Dosya no:69-1, Gömlek no:32.

³⁸ BOA., DH.İD., Dosya no:26-1, Gömlek no:48.

SAPANCA'DA ÇERKESLERLE GÜRCÜLERİN ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI VE KÖYLERİ OLUŞTURMA ÇABALARI

Devletin hedefi genelde, muhacirlerin iskânını en az masrafla tamamlamak üzerine kurgulanmıştır.³⁹ 1856-1875 göç döneminde mevcut köylerdeki yerli ahali, iskân edilmek üzere köylerine gönderilen göçmenlerin tamir edecekleri terk edilmiş meskenlere veya yeni inşa edecekleri evlere yerleştirilmesinden ve boş araziden kendilerine tarla verilmesinden mükellefti. Ahalinin inşa ettiği meskenlerin yeterli olmaması hâlinde açıkta kalan göçmenlerin evleri, devlet tarafından yaptırılacaktı. Topluca yerleşmek isteyenlere uygun mevkilerde, yerli ahali tarafından meskenler inşa edilerek köyler teşkil edilecekti. Sözelimi, İzmit'e yerleştirilen Nogay ve Çerkes muhacirlerin iskânı için kış mevsimi gelmeden ev yapılmasının gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁰ 19. yüzyıldaki göçlerle Anadolu'daki yerleşim biçimleri etkilenmiş ve değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikleri yaratan sebep büyük ölçüde köylerin kurulmasıdır. Mevcut köy ve kasabalara müteferrik olarak yerleştirilemeyen göçmenlerin yeni kurulacak olan köylere iskân edilmeleri planlanmıştır. Bu nedenle, Bâb-ı Âlf 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskân edilebilmeleri için sürekli arazi üretmek zorunda kalmıştır. Askeri kışlalar, meralar, yaylalar, miri çiftlikler, miri çayırlar, yerli ahalinin terk ettiği köyler ile yerli ahaliye ait olup, atıl durumda olan araziler satın alınıp göçmenlere dağıtılarak yerleşim için değerlendirilmiştir.⁴¹ Sapanca'da ise girişimciler arazi satın alarak köy kurma çabası içine girmiş, Ulviye köyünden bazı kişiler tarafından satın alınan alanların köy haline getirilmesi planlanmıştır.⁴²

Ancak, dağıtılan ya da satılan büyük arazilerle oluşturulan köylere rağmen iskân sürecinin çok kolay tamamlanmadığı görülebilmektedir. Köy kurmalarına rağmen bazı grupların yaşam alanlarını genişletmek ve ekonomik ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla arazi kullanımları anlaşmazlıklara neden olmuş ve ahaliyi karşı karşıya getirmiştir. Konumuz bağlamında, 20 Mart 1887 yılında yazılmış bir grup belge, Çerkesler ve Gürcüler tarafından Sapanca'da kurulan iki köydeki arazi anlaşmazlığını ele almaktadır.⁴³ Çerkesler ve Gürcüler arasında çıkan olaylar belgede detaylı olarak anlatılmıştır. Şadiye köyü (Kırkpınar) ile Mahmudiye köyü sakinlerinden bazı kişilerin birbirlerini yaralama ve öldürme olaylarına karışmaları iki köy ahalisinin yaşam şartlarının belgeler üzerinden analizinin yapılmasını

³⁹ Bunun için bkz. Habiçoğlu, Bedri, a.g.e., s.129-130.

⁴⁰ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:327, Gömlek no:1.

⁴¹ İpek, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C.25, S:150, İstanbul 1996, s.17-18.

⁴² BOA., DH.MKT., Dosya no: 2592, Gömlek no:103.

⁴³ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

sağlamış ve döneme ait hane sayısı ve nüfus durumuna erişilmiştir. Belgelere göre, Şadiye karyesi (köyü) Çerkes muhacirleri 55 haneden ibaretseler de civar kazalarda 20.000 nüfusu aşan Çerkes ve Abaza muhacirleri bulunmaktadır. Kavimlerin bir aradalığı dolayısıyla, bu arbededen Gürcülere olan kin nedeniyle “küçük bir sebeple büyük bir fenalık çıkması” ihtimali uzak görülmektedir. Mahmudiye köyü 89 haneden ibarettir, ancak, iskân ettikleri mahalde ziraat mümkün olmayıp, orman alanıdır. Karar vericilere göre, sınırları ayrılmadıkça, yeterli araziye sahip olmadıkça ya da köylerden birisi oradan kaldırılmadıkça her an olay çıkması mümkündür. Söz konusu Şadiye ve Mahmudiye köylerinin birisinin buldukları yerden taşınması yönetim için bir çözüm olarak görülmekle birlikte, bu radikal karardan önce her iki tarafın geleceklerinin temini için yeterli önlemin alındığı da belirtilmektedir. Çerkes köyü 20 seneden fazla Şadiye’de iskân ederek,⁴⁴ yeterli araziye sahip olmaya, eski oldukları için hak kazanmışsalar da; Gürcüler de 3-4 bin lira masrafla bir cami, okul ve suya sahip olmuşlardır. Ancak, hangi köyün kaldırılması gerektiği konusunda ferman verilirse ona göre davranılacağı belirtilmektedir.⁴⁵

Çerkes muhacirler ile Gürcü muhacirler arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın, gerçek sebebi ve olayın çıkmasında teşvik ve tahrik olup olmadığının incelenmesi ve açığa çıkarılması için İzmit sancağına gidilerek, olayın çıktığı mahallere varılarak, tarafların bulunduğu köylere ulaşılmış ve incelemenin sonucu rapor haline getirilmiştir. Olayın çıktığı alan Sapanca nahiyesine tahminen 45 dakika ve Şadiye (Kırkpınar) Çerkes köyüne 15 dakika ve Mahmudiye diğer adıyla Softalıoğlu Gürcü köyüne 5 dakika mesafede bulunan Keditepesi adıyla anılan 400 dönüm büyüklüğünde gürgen ağaçlarını içeren yüksek bir dağdır. Köylerden Şadiye 55 hane ve 139 erkek nüfusu içermektedir. Mahmudiye, 89 hane ve 142 erkek nüfusa sahiptir. Bunlardan Şadiye köyü 21 yıl önce kurulmuştur.⁴⁶ Mahmudiye köyü ise, 4-5 yıl önce teşkil edilmişse de köy kurulduğunda, sınırı gereği gibi tayin edilmemiştir. Bu sebeple, her iki taraf ihtilafı/davalı olarak Keditepesi’ni kendi sınırları dahilinde kabul etmektedir. Mahmudiye köyünün kurulduğu zamandan beri ahalinin iddiaları devam etmiştir. Şehremaneti’nden yapılan başvuru üzerine iskân memuru Ali, sermühendis Abdurrahman Bey ve mahallî hükümetin gerçekleştirdiği çalışmayla iki köyün arası düzeltilerek, sınırları tadil edilmiştir. Mahallî hükümet memurlarının kontrolünde düzenlenmiş olan mukavelede, taraflar mutabık görünmüşse de, fiiliyatta

⁴⁴ Belgenin 8 Mart 1303/20 Mart 1887’de yazılmış olduğuna bakılacak olursa ve dosyadaki başka belge tarihleri ile karşılaştırılırsa, 1866 yılından itibaren Çerkeslerin köyde ikâmet ettirildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁵ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁴⁶ Belge 25 Cumadelahir 1304/21 Mart 1887’de yazılmıştır. Buna göre köyün 1866 yılında kurulduğuna tekrar işaret edilmektedir.

Gürcüler tarafından mukaveleye uygun davranılmamıştır. Sonradan yapılan başvuru üzerine Şehremaneti'nden memur olarak gönderilen Halil Rami Efendi Gürcülere alan tahditi içeren bir harita düzenlemiş ve bunun Çerkeslerin hakkına saldırı olduğu iddia edilerek, anlaşmazlık çıkmış, kavganın yatıştırılması muhacirin idaresinin arabuluculuk yaparak, taraflara emirler vermesiyle gerçekleştirilmiştir. Sonunda tarafların kabul ve onayıyla yapılmış olan düzeltme ve sınırın hükmü yoktur diye Çerkes muhacirlerinin müdahalesinin men edilmesi sağlanarak, 14 Haziran 1302/26 Haziran 1886 tarihli çıkarılan emir Gürcüler tarafından benimsenmiş ve dayanak olarak gösterilmiştir. 8 Kânun-ı sâni 1302/20 Ocak 1887 tarihiyle bunun aksi bir emrin *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu* tarafından verilmesini de Çerkesler benimsemiş ve bu karar dayanak olarak sahiplenilmiştir. Ancak, birbirini inkar eden iki karar; iki köy ahalisinin anlaşmazlığına yol açmaktan başka bir işe yaramamıştır.⁴⁷

21 Şubat 1887 yılında Mahmudiye Köyü'nün Gürcü ahalisinin Şehremaneti'nin verdiği ve kendilerinin sahiplendiği ilk emre bağlı olarak söz konusu tepedeki ağaçları kesmeleri üzerine Şadiye köyü ihtiyar meclisi tarafından Sapanca hükümetine başvurulmuştur. Zabtiye mülâzımı Süleyman Ağa'nın yanına iki nefer alarak Gürcüleri yaptıkları işten men etmesi ve ertesi pazar günü iki köyün muhtarı ve ihtiyar meclisinin hükümete gelmelerini tembihlemesi üzerine, Pazar günü Şadiye köyü imamı, muhtarı ve ihtiyar meclisi Sapanca hükümetine gelmişlerdi. Gürcü ahali ise sözkonusu toplantı alanına gelmeyerek, Şehremaneti'nden bir memur veya kesin bir emir gelmedikçe veya hükümet toplantı gününden itibaren tayinat tahsis etmedikçe yaptıklarından vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdi. Gürcüler, *"müdahale edenleri hükümete men etmeyip de fenalığa sebep olursa sorumluluk merkezi hükümete aittir"* ana düşüncesini içeren bir mazbata yazıp, Sapanca hükümetine göndermiştir. Tepeye çıkan yolları tutan Gürcüler, pek çok kişinin hücumuna direnir şekilde iki siper yapmışlar ve söz konusu ağaçları kesmeye *"cesaret"*⁴⁸ etmişlerdi. Sesler üzerine Şadiye köyü ahalisinden 8-10 kişi alanı terk etmelerini söylemek için silahsız olarak yanlarına gittiklerinde, Çerkeslerden altı kişinin yaralı, dört kişinin de ölü olduğunu, 7 yaşında bir çocuğun topuğundan saçma ile yaralandığını görmüşlerdi. Diğer taraftan, Gürcülerden biri ölmüş, üç kişi yaralanmıştır.⁴⁹

Kavganın başlangıcı tarafsız ahaliden sorgulandığında, Çerkesler tarafından saldırı olmadığı, köylerinin ihtiyarlarının Gürcülere ağaçları kesmelerinden vazgeçmeleri için uyarıda buldukları anlatılmıştır. Çerkesler, Gürcüler tarafından

⁴⁷ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁴⁸ Belgede, *"cesaret"* kelimesi kullanıldığı için metinde de orjinaline sadık kalınarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

⁴⁹ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

yapılan siperlerden içeri girdiklerinde, ölümlerle sonuçlanan çatışmaların kesilen ağaçların yakınında olduğunu, atılan kurşunların ölü bulunan Çerkeslerin olduğu mahallerdeki bazı ağaçlara isabet ettiğini tespit etmişlerdi. Çerkes ahalinin ağaç kesen Gürcü gruba saldırmadıklarını iddia etmelerine rağmen, karşılıklı bir çatışma olduğu tahmin edilmiştir. Belgeler, Çerkeslerin hücumunu, Gürcülerin beklediğini yazmaktadır. Hükümetle anlaşma yoluna gitmeyerek ikinci kez ağaçları kesmeye başlamalarından ve Sapanca yönetimine gönderdikleri mazbata içeriğinden Gürcülerin Çerkes hücumunu beklediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Gürcülerin yapmış oldukları siperleri çocukların yaptığını söylemelerine rağmen inandırıcı olmadığı ve bunları yapmaya çocukların gücünün yetmeyeceği, siperlerin dağa çıkılacak yolların en hakim noktasına yapıldığı ve kullanılan ağaçların çocuk kaldıramayacak derecede büyük olması nedeniyle çocukların yapabileceği bir iş olmadığı ve bilinçli olarak yetişkinler tarafından siperlerin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, siper olmaya uygun biçimde yapılmış olması saldırı beklentisinin kesinliğini ortaya koymaktadır. Çerkeslerin birinde balta, diğerinde revolverden başka silah olmadığı, yaralananlar tarafından ifade edilmiştir. Gürcüler silahlarını inkar etseler de Çerkeslerin ölü ve yaralı buldukları yerlerdeki ağaçlara saplanan kurşunların çokluğundan Gürcülerin silahlı hazır buldukları ve martini fişek kovanlara rastlandığı kaydedilmiştir.

Yerel yönetime göre, savaşa dönüşen kavganın sebebi Gürcülerin iskân edildiği günden başlamıştır. Tarla üzerine köy teşkil edilmiş ve Çerkeslerin gösterdikleri muhalefete önem verilmemiştir. Sonrasında konunun ciddiyetinin farkına varılarak, tarafların uzlaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Hükümet tarafından anlaşma hâli mukavele ile sonuçlanmışsa da, sorun sadece kağıt üzerinde çözümlenmiş olduğundan tarafların anlaşmazlığı yeniden kuvvet kazanmıştır. Tarafların birbirlerine dayanak olarak gösterdikleri emirler de yönetimin üst üste verdiği birbirine zıt kararların sonucu olduğu için taraflar arasındaki sorun şiddet kazanarak kavgaya dönüşmüştür. Taraflara herhangi bir tahrik yapılmadığına ve teşvik edilmemelerine rağmen hükümet aleyhine hareket ettikleri ifade edilmiştir.⁵⁰

İşin soruşturulması için görev verilen kişiler olayın ortaya çıkarılmasına çalışacaklardır. Kavganın, saray tarafından bilinen bazı önemli mevkilerle bağlantıları olan Çerkeslerin tahriki ve teşviki sonucu çıktığı ifade edilmektedir. Bu durumun da göz önünde tutularak tahkikatın yapılması istenmiştir. Ayrıca, Adliye eski nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın Gürcü olması sebebiyle kendi "*kabilesine*" nüfuz ettiği ifade edilmektedir.⁵¹ Gürcülerin meşru olmayan hareketlerinin Hasan Fehmi

⁵⁰ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁵¹ Gürcü kökenli bir aileden olan Hasan Fehmi Paşa, Batum'un Maradit kasabasında doğdu. Nafia ve Adliye nazırlığı dışında Aydın, Selanik, Halep valiliklerinde bulundu.

Paşa'dan kaynaklandığı düşünülerek, Hasan Fehmi Paşa'nın, zamanında, kendi akrabası ile arasındaki haberleşmeleri dikkat çekmiştir. Çerkes beylerinden bazılarının paşanın hanesine giderek üstünde anlaşmazlık olan arazinin çok zamandan beri kendi kullanımlarında olduğunu bildirmesi üzerine, "Gürcüler cesurdur, sizden korkmazlar, silahları da mükemmeldir" diye cevap verdiğini, Çerkeslerin Derviş Paşa'ya beyan etmiş oldukları anlaşmıştır. Hükümet tarafından, "Akıla gelmeyecek, İslamiyet'e yakışmayacak ve Avrupa tarafından da çirkin ve pek fena telakki edileceği" düşünülen bu savaşın sebebinin tamamıyla tetkik edilmesi istenmektedir. Mahmudiye köyü muhtarı ve ahalisinin mühürlerinin bulunduğu bir evrakta Şadiye köyünden yeniden bir baskın olma ihtimali nedeniyle korkuya kapılan kadın ve çocukların sağa sola dağılarak İstanbul'da ve civar yerlere kaçtığı kaydedilmiştir.⁵²

Çerkesler ile Gürcüler arasındaki kavgalar sırasında liva mutasarrıfı Siret Efendi'nin yaşlılık sebebiyle emekliye ayrılması söz konusudur. İzmit sancağı birçok muhacir ile dolmuş, kara yolu demir yolu ve deniz yolu ile gelenlerin sayısı artmış, ticaret dairesinin genişletilmesiyle çok sayıda yabancı sancağa gidip gelmeye başlamıştır. İngiltere sefaret memurları av sebebiyle her fırsatta bazı Ermeni köylerini ziyaret etmekteydiler. Siret Efendi'nin tüm bu kişilere nezaket içinde davranmakta ve önem vermekte olması nedeniyle tekaüdüğe hak kazanmış olması da göz önünde tutularak, İzmit'te kalması için karar çıkarılması istenmiştir. Bununla birlikte, mutasarrıflığa atanacak kişinin de Şehremaneti tarafından denenmiş bir kişi olması uygun görülmüştür.⁵³ Siret Efendi'nin görev değişikliği nedeniyle yönetimde muhtemelen yarattığı boşluk konunun büyütülerek kavga ortamına dönüşmesinde bir sebep olarak görülebilir. Gürcülerin maddî sıkıntısı büyük ölçüde ekilen biçilen arazilere sahip olmamalarından ve açlık çekmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple, ağaç keserek orman alanlarını tahrip etmekte ve kendilerine ekilen biçilen tarlalar üretmek istemekteydiler. Devlet göçmenlerin ormanları tahrip etmemelerine, orman sahalarında köy kurulmamasına özen göstermekteydi. Buna rağmen, Sapanca'daki gibi, muhacirlerin plansız ve düzensiz ağaç kesmeleri sonucunda bazı ormanların tahrip edildiği de olmuştur.⁵⁴ Ormandaki ağaçları kesme

Londra ve Roma gibi şehirlerde çeşitli diplomatik görevler üstlendi. Hasan Fehmi Paşa'nın (1836-1910) inşa ettirdiği ve kendi adıyla anılan camisi Sapanca Mahmudiye köyündedir. Bkz. Aktaş Ali, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008, s.259.

⁵² BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁵³ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁵⁴ İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 216. N. İpek, Karesi'deki ormanlar tamamen tahrip edildiğinden söz etmektedir. Bkz. İpek, Nedim, a.g.e., s.217. N. İpek'in söyleminden yola çıkarak, Sapanca'ya ait örnek benim tarafımdan BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17'deki belgede yer aldığı için verilmiştir.

işi için Gürcüler, “dağ açma” terimini kullanmaktaydılar. “Boş arazi malımızdır” diyerek ağaçları kestiklerini de ifade etmekteydiler. “Üç-dört senedir aç ve muhtaç oldukları ve tarlasız kaldıkları için” bu olaya sebep olduklarını itiraf etmişlerdi.⁵⁵

Din ve devlet uğruna memleketlerini terk ettiklerini söyleyen göçmenler, hükümete bağlı olduklarını ve 3-4 sene zarfında Şadiye köyü ahalisiyle aralarında geçeni de özetlemişlerdi. Buna göre, Gürcüler, göçleri sırasında muhacir vekillerinin yer yer dolaşarak Sapanca civarında Suhte oğlu (Softa oğlu) isimli dağ mahallinin göçmen yerleşimi için elverişli olduğuna karar vermesi üzerine, arazinin boş olduğunu gösteren mazbata gereğince, iskân edilirken Şadiye karyesindeki ahalinin müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Şehremaneti’nden bir memur, iskân memuru ve ser mühendis beraberce mahallî keşif ve kontrol yaparak, tahkik etmişlerdi. Sonuçta, Kısıklıdere adı verilen mevki sınır tayin edilmiştir. Şehremaneti’nden gelen emir ve harita ile durum resmedilmişken (çizilmişken), kaymakam muhalif bir emirname ve harita çıkararak başka bir sınır belirlemiş ve ahali buna rıza göstermemiştir. Şadiye köyü ahalisinin köyleri civarında gereğinden fazla araziye ellerinde tuttıkları ve diğer köylerdekilerin onların arazilerinden “ortakçılıkla” yararlandıkları ifade edilmektedir. Başka araziye ihtiyaçları olmayan Şadiye köyü ahalisine yine de birkaç dönüm arazi fazladan verilmiştir. Gürcülere göre, 25 yıldır iskânları olan bu kişilerin boş arazi yaratmamaya çalışmalarından ihtiyaçlarının olmadığı kolaylıkla anlaşılmalıdır. Gürcüler, ayrıca, olayın ortaya çıkması sırasında Çerkeslerden birinin binek hayvanına sahip olmasına rağmen yöneticileri haberdar etmemelerini isyankar hareketlerini destekleyen bir tavır olarak görmektedir. Selamiye köyünden bir grubun da, ihtilafı alanda bulunması Şadiye köyü ahalisinden bazı kişilerle müttefik olduklarının iddia edilmesine neden olmuştur.⁵⁶

⁵⁵ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

⁵⁶ BOA., Y.PRK.DH., Dosya no:2, Gömlek no:17.

SAPANCA GÖLÜ YAKININDA MADAM MERKEL'İN ÇİFTLİĞİNİN MUHACİR YERLEŞİM ALANI HALİNE GETİRİLMESİ İÇİN GİRİŞİMLER

1869-1870 yılında hazırlanan talimat müsveddesinde görüldüğü üzere, yerleştirme sırasında göçmenlere ayrılan arazinin boş olup olmadığı araştırılacak, sahipsiz kalmış arazi devlete geçmişse, yeni bölüşüm sırasında bu arazi de göçmenlere dağıtılacaktır. Bu uygulamanın gerisindeki amaç, hem göçmenlerin daha geniş arazilerden yararlanabilmesi, hem de devletin boş topraklarının işler durumda olmasının sağlanmasıdır. Bu maddede göçmenlere arazileri için tapu senedi verileceği de yer almaktadır. Böylece de arazi anlaşmazlıklarının önüne geçilmek istenmiştir.⁵⁷ 1869-1870 yılında hazırlanan talimat müsveddesine göre, yerli halkın sahip olduğu imar edilmemiş araziden göçmenlere yer gösterilmiş veya ayrılmışsa ve o yeri göçmen alıp tarıma başlamış ise, eski sahiplerinin o arazi üzerindeki iddiaları geçersiz olacaktır.⁵⁸

Daha önce de belirtildiği gibi, devletin arazi üretmesi ve muhacir yerleşimlerini oluşturması gibi bir yükümlülük, özellikle çiftliklerin satın alınarak yerleşime açılmasına neden olmaktadır. Çoğu zaman sahipleri tarafından kullanılmayan ve başıboş bırakılan çiftlik alanları devletin işine yaramakta, cüzi miktarlar önerilerek, sahiplerinden satın alınmaya çalışılmaktadır. 17 Recep 1322/27 Eylül 1904'te Dahiliye ve Maliye Nezareti'ne gönderilen bir evrak, İzmit'te Sapanca Gölü kenarında bulunan ve bir Alman'a ait olan çiftliğe muhacirler tarafından tecavüz edildiği beyanıyla, hükümet tarafından gereğinin yapılmasını istemektedir. Muhacirlerin sahipli arazilere yerleştirilmesi izin verilemez bir durum olmakla birlikte, sahibinin çiftliğini satacağını haber vermesi ile muhacirin iskân edilerek ziraat ile uğraşmaları hükümet tarafından uygun bulunduğundan, çiftliğin makul bir bedelle satın alınması ve muhacirlerin burada iskân ettirilmesinin verilen irade gereği olduğu ifade edilir.⁵⁹

İlk tespitlere göre, söz konusu çiftliğin Alman tebaasından Madam Merkel'e ait olduğu yönetim tarafından saptanmıştır. Merkel'in Sapanca Gölü civarında sahip olduğu arazi hükümet tarafından satın alınmak istenmiştir. Hükümetin takdir ettiği 3.500 liranın Merkel tarafından yetersiz bulunması üzerine çiftliğin gerçek kıymetinin bir kez daha tetkik edilerek sonucunun bildirilmesi hakkında Meclis-i Vükelâ kararı gereğince İzmit mutasarrıflığına tebligat icra edilmiştir. Alınan cevapta gerekli tetkikatın yapılmış olduğu ancak,

⁵⁷ Kocacık, Faruk, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. İ. Hakkı Uzun çarşılı Hatıra Sayısı*, S.:32, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 421.

⁵⁸ Kocacık, Faruk, a.g.e., s. 422.

⁵⁹ BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:525, Gömlek no:6

Liva meclisinden gelen ve ekleriyle sunulan mazbatada Madam Merkel'in tasarrufunda bulunduğunu iddia ettiği, niteliği ve boyutu belirli arazi ve korunun, aslında Osmanlı tebaasından Alenko adına kayıtlı olduğu, ancak herhangi bir resmî belgeye sahip olmayan Merkel'in iddiasında ısrar ettiği ve Alenko'nun varisi olsa bile, yabancı uyruklu olmasından dolayı bu mirastan yararlanamayacağı ifade edilmiştir. Söz konusu arazinin mirasçısının Merkel olduğu ispatlanamazsa, arazi hazineye de kalamamaktadır. Belgelere göre, Merkel varis kabul edildiği takdirde ise söz konusu arazide hükümet tarafından muhacir iskân edilmesi sebebiyle satın alınması gerekmeyecektir. Küçük parçalarda faaliyet gösterenler hakkında Merkel'in hukukî işlem başlatmak üzere mahkemeye müracaat etmesinin mümkün olacağı söylenmektedir.⁶¹

İzmit'te Sapanca Gölü kenarında bulunan çiftliğin gerçek sınırlarının belirlenmesi ve uygun bir bedel ile satın alınması için verilen irade gereği, çiftliğin kıymetinin tespiti amacıyla belgelerde çiftlik sahibesi Merkel'in "adamı" olarak adı geçen *Mösyö Karablan*⁶² ile bağlantı kurulmuştur. Müteveffa İngiltere sefreti eski baştercümanı Pizani'nin kızı ve vefat eden Alman Merkel'in eşi olan Madam Ayda Merkel'in İzmit sancağında Sapanca Gölü kenarındaki çiftliğinin bulunduğu arazinin, muhacirlere dağıtıldığından sefaret tarafından bildirilmesi üzerine söz konusu çiftliğin uygun bir bedel ile satın alınarak muhacir iskânı için açılması sultanın verdiği irade gereğindedir. İzmit mutasarrıflığı tarafından çiftliğe bir heyet gönderilmiş ve çiftlik sahibinin adamı Mösyö Karablan yardımıyla inceleme yapılmıştır. Madam Alenko adına kayıtlı 325 dönüm kuru hissesini içeren üç kıta sened-i hakani, 68 dönüm tarlayı içeren 11 kıta defter-i hakani senedi, arazinin düzenlenen haritası ile 6800 dönümü içeren korunun senetlerine ulaşılmıştır. Tahkikat ve keşifler fen memurlarından oluşan nafia sermühendisinin huzurunda yapılmıştır.⁶³

Madam Merkel'in tüm iddialarına ve Alman sefaretinin baskısına rağmen, çiftlik arazisinin çok sahipli olduğu ve 1887-1888 yıllarında satışa çıkarılarak ufak parçalar halinde satıldığı, kendi hissesinin de sınırlı kaldığı anlaşılmıştır. 1305/1887-1888 tarihinde çiftlik arazisi kısmen Maşukiye kısmen Uzuntarla köylerinde bulunan Çerkeslere dağıtılmıştır. O tarihten itibaren arazi muhacir tarafından kullanıldığı gibi, mahalline gönderilen komisyon tarafından düzenlenen haritada da geçerliliği resmi olarak onaylanmakla birlikte, arazinin üzerinde iki köy

⁶¹ BOA., DH.İD., Dosya no:45, Gömlek no:2. 10-13 Teşrin-i sâni 1326/23-26 Kasım 1910.

⁶² Ç.n. metinlerde Karablan olarak geçen kişinin ismi, Karabillan, Kara Bilan, Kara Belan, Kara Bellan, Kara Billan gibi de okunabilir (Osmanlıca arşiv belgelerinin çevirisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanlarından Fuat Recep tarafından yapılmıştır). Hangisinin doğru olduğu bilinmemekle birlikte, bu ismin katipler tarafından belgelerde farklı yazıldığı tespit edilmektedir. Makalede "Karablan" olarak kullanılması uygun görülmüştür.

⁶³ BOA., MV., Dosya no:111, Gömlek no:81.

kurulduğu, Madam Merkel'in 20 seneden beri gelir alamadığı belirlenmiştir. Ancak, 1304/1886-1887 senesinde arazi, irade gereği memurlar tarafından kayıt altına alınan bir deftere göre, Tepetarla, Acısu ve Maşukiye köylerinin sınırı içine alınarak boş araziye muhacir iskân edilmiştir. Bu arazi gayrimüslim köyü olarak anılan (Rum köyü) Eşme'dedir.⁶⁴ Bununla birlikte, Dahiliye nazirinin kaleme aldığı yazıda, Merkel'in iddia ettiği gibi, korulara ve araziye zarar verilmediği anlaşılmaktadır. Araziyi keşfedenlerin verdiği raporda, Sultan Selim Han'ın vakfından olup 2 numara ile gösterilen ve etrafı Dime köyü, dört yol ağzı, Kurtderesi, Hasanbey ile sınırlı bulunan 400 dönüm korunun çeyrek hissesi ve Muhiddin Kocavî vakfından Akgürgen'de bulunan tarafı Hacı Hasan oğlu'na aitken; orman, Kilise deresi ve Kör dere ile sınırlı ve 3 numara ile gösterilen 400 dönüm korunun çeyrek hissesi kuru halinde mevcut olup, kimseye ait değildir. Akgürgen'de bataklık, hendek, yol ve orman ile sınırlı 3000 dönüm korunun çeyrek hissesi Madam Alenko'ya ait olup, diğer çeyrek hissenin sahibi Aslanbey köyünden Aleksan'ın (ölümüyle) oğlu Serkiz'e geçmiştir. Bu hisse de 1302 Teşrin-evvel/Ekim-Kasım 1886'da Maşukiye köyü ahalisi adına Şakir ve Hüseyin efendilere satılmıştır. Diğer iki çeyreğine sahip Mustafa Bey'in vefatıyla varisleri üç hisse itibarıyla, bir hissesi 1891 yılında Acısu köyünden ve Çerkez ahaliden Reşid Bey'e diğer hissesi Uzuntarla köyü ahalisinden Hacı Ahmed ve Mehmed, Hacı Murad, Yusuf Efendiler'e bir hissesi de Rumeli muhacirlerinden Ömer, Ahmet ve diğerlerine 1317/1899-1900 yılında satılmıştır. Her kişinin sahip olduğu hisselerle göre, söz konusu korulardan tarla açarak ekip biçtikleri anlaşılmıştır. Merkel'in kullanıldığını iddia ettiği tarlaların ve korunun ise olduğu gibi durduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, sahip olduğunu öne sürdüğü çiftlik arazisi hakkında yapılan araştırmalar sonucunda, vergi dairesinde Merkel'in sahip olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.⁶⁵ Belgelerde sık sık "Akgürgen Çiftliği" olarak geçen arazinin sonradan yapılan araştırmalarla yanlış ifade edildiği öne sürülerek, Akgürgen'in bir mevki ismi olduğu, bu isimli bir çiftlik olmadığı belirtilerek, yazışmalarda düzeltilmesi yapılmıştır.⁶⁶

Sonuçta, yapılan araştırmaların neticesinde Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta, Madam Ayda Merkel'in arazisinde muhacir iskân edildiğinin aslı olmadığı gibi, annesi Alenko'dan dolayı hissesine düşen koruların da boş olup, kullanılmadığı kesinleşmiştir. Çiftliğin 254 dönümden ibaret bulunan ve şimdiye kadar ziraat edilen kısımlarıyla, boş bırakılan kısımlarının ekilip biçildiği durumda da ortalama

⁶⁴ 1847 Xavier Hommaire de Hell'in seyahatnamesinde köyün bir Rum köyü olduğu ifade edilmektedir. Kitapta köyün ismi, Eşma-köy (Eşme) olarak geçmektedir. Bkz. Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları No:18, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş., Kocaeli 2008, s.189.

⁶⁵ BOA., ŞD., Dosya no:1598, Gömlek no:10.

⁶⁶ BOA., BEO., Dosya no:3213, Gömlek no:240930.

hasılatının yıllık yaklaşık 1200 kuruşa ulaşabileceği hesaplanmıştır. Araziye daha önce heyet tarafından takdir edilen kıymetin doğru olup, yeniden inceleme yapılmasına gerek olmadığı ifade edilmektedir. Çiftlik arazisinin çok ortaklı olduğu bunlardan bazılarının yabancı tebaadan, bazılarının Osmanlı tebaasından olduğu anlaşılmaktadır. Hissedarların kendileri ve adamları tarafından ardı arkası kesilmeden müracaat ederek “sızlandıkları” bildirilmiştir.⁶⁷

9 Mayıs 1326/22 Mayıs 1910’da Ayda Merkel sultana yazdığı mektupta, İngiltere sefreti eski baş tercümanı Mösyö Pizani’nin kızı olduğunu ve babasının devlete sadık çalışmaları karşılığında Sultan Abdülhamit Han tarafından Sapanca Gölü kenarındaki çiftlik arazisinin kendilerine verildiğini bildirmiştir. Babası, arazinin yakınındaki yerleri de alarak araziye genişletmiş ve imar edilmesi için çaba sarfederek yıllık 800 liraya yakın gelir elde etmeyi başarmıştır. Bundan 20 sene önce, kuru ve arazi liva memurları tarafından zaptedilerek muhacirlere dağıtılmış ve tapu verilmiştir. Bu sebeple, Merkel emlakının iadesi için müracaatlarda bulunarak senelerce uğraştığını ve pek çok masraf yaptığını yazmıştır. Merkel, Alman sefretinin tavsiyesi üzerine ve en önemlisi emlakın satın alınması için sultandan çıkan irade ile çiftliği satmaya karar vermiş, 16.000 lira talep etmiş ve sefretin ısrarı ile 6.000 liraya bedeli indirmiştir. Mektupta, 25 sene sıkıntı çektiğini ifade eden Merkel, devletin 3.500 lira vermeyi önerdiğini ancak kendisinin rıza göstermeyerek makul bir fiyat belirlenmesini talep ettiğini belirtmektedir.⁶⁸

5 Ağustos 1326/18 Ağustos 1910’da Sapanca Gölü civarında Almanya devleti uyruğundan Madam Merkel’in tasarrufunda bulunan ve muhacir iskân edilmesinden dolayı hükümet tarafından satın alınmasına karar verilen arazi için teklif edilen 3000 lira, arazinin ziraat edilmemesinden, ziraat yapılması mümkün olan ve elverişli olmayan yerlerin 30 dönümünün 200 kuruştan fazla kıymeti olmamasından dolayı fazla bulunmuş, ısrarla arttırılması istenirse 3500 liraya kadar bedelin çıkarılacağı ve meseleye son verileceği ifade edilmiştir.⁶⁹ Devletin bu kararıyla, Madam Merkel’in istediği bedel yönetim tarafından uygun görülmemiş aynı zamanda yabancı uyruklu olması sebebiyle devre dışı bırakılmıştır. 27 Mayıs 1328/9 Haziran 1912 tarihli ve 60162/785 numaralı tezkirede Madam Merkel’in yabancı tebaadan olup, hayatta bulunduğu İngiliz ve Alman sefretleri tarafından onaylandığı bildirilerek, yabancı uyrukluların varis olamaması nedeniyle Meclis-i Vükelâ tarafından iki defa karar altına alınan ve bedel konusunda anlaşmazlık olan arazinin hükümetçe belirlenen 3.500 lira ile Alenko’nun, Merkel’den başka mevcut olduğu anlaşılan varislerinden satın alınması uygun görülmüştür.⁷⁰

⁶⁷ BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:525, Gömlek no:6.

⁶⁸ BOA., BEO., Dosya no:3754, Gömlek no:281476.

⁶⁹ BOA., DH.İD., Dosya no:45, Gömlek no:2. 10-13 Teşrin-i sani 1326.

⁷⁰ BOA., BEO., Dosya no:4051, Gömlek no:303798.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak kayıplarının olduğu dönemler Anadolu'ya göçlerin ve toprak parçalarının gerek zirai gerekse ikâmet alanı olarak düzenlenmesini gerektirmiş "köy" denilen yerleşim birimlerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Anadolu'ya göçlerin yoğun olduğu 19. yüzyıl boyunca çeşitli nizamnâmeler ve komisyonlarla göçmenlerin yerleşmesi ve denetlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu nizamnâmelere rağmen özellikle toprak parçasının sınırlarının tam olarak çizilemediği ve sahipsiz olarak bırakıldığı ara alanlarda "sahiplik" duygusundan hareketle göçmen ahalinin birbirleriyle anlaşmazlıklara düştüğü tespit edilmektedir. Kuşkusuz, bu anlaşmazlıklardan sadece biridir. Makale konusu bağlamında da Sapanca ve çevresine yerleşen Çerkes ve Gürcüler arasında bu tip bir gerilimin yaşandığı tespit edilmektedir. Bununla birlikte, devletin göçmenlere arazi açma sorumluluğu pek çok çiftliğin satın alınarak göçmenlere parça parça satılmasıyla çözümlendiği görülmektedir. Gerek çiftlik sahiplerinin yabancılar olması, gerekse koruluk alanların tahrip edilmesinin yasak olduğu noktalarda göçmenlerin verdiği zararlar, Sapanca ve çevresinde bir başka yerleşim sorunu olarak göze çarpmaktadır. Devletin inisiyatifini kullanarak göçmenlere çiftlik arazilerini vermesi ve yabancıların elinden çiftlik arazilerini satın alması, yabancı uyrukluların yıllarca kira bedelinden mahrum kalmalarına ve maddî zarara uğratıldıkları iddialarına neden olmuştur. Çiftlik arazilerinin köy oluşturma çabaları içinde parçalanarak dağılması ve bölünmesi, koruluk alanların kimi zaman zarara uğratarak ziraat alanı hâline getirilmesi Sapanca'da fiziksel çevrenin yapılandırılmasında önemli bir etkidir.

Çiftliklerin sahiplerinin çiftliklerini satacağını duyurması, arazinin dönüşüme uğraması, göçmen iskanını kolaylaştırması açısından devletin işine yaramıştır. Bununla birlikte, Sapanca ve çevresindeki değirmenlerin su bendleri sebebiyle sık sık su baskınına sebep olması ikamet ve yerleşim alanları için olumsuz durumlar yaratmış ve yapılı fiziksel çevrenin oluşturulmasında engel teşkil etmiştir. Buna rağmen, köy halklarının devletin gücünün yetmediği zamanlarda maddî katkı sağlayarak, yapılı fiziksel çevrenin oluşturulmasında, afet ya da felaketler nedeniyle aksayan süreci telafi etmeleri maddî katkı sağlayarak gerçekleşmiştir. Okul, cami gibi kamusal yapı yaptırımları ve bu ihtiyaç duyulan binaları inşa teklifini ahalinin dilekçelerle yönetime sunması, hızlı bir biçimde yerleşimin sağlandığını ve mekânların yapılandırıldığını göstermektedir. Diğer bir durum, Sapanca'da Çerkes, Abaza ya da Gürcülerin, Osmanlı belgelerine göre farklı "*kavimler*"i temsil ediyor olmalarının köylerin oluşmasında etkili olduğudur. Kuşkusuz, bugün Çerkesler ve Gürcülerin karışık yaşadığı alanlar Sapanca'da mevcuttur. Ancak, ilk göçler sırasında ikamet ve ziraat alanları hakkındaki anlaşmazlıklar, farklı "*kavimler*"e mensup olan kişilerin kavimlerinin çıkarları dolayısıyla çatışması ile toprak parçalarının şekillenmesini

mümkün kılmıştır. Haritanın insanların yaşam alanlarına ve sınırlarına hükmedemediği bir dönemde, halkın çatışma ya da karşılaşmalarıyla kendiliğinden ve topluluğa bağlı bir oluşum; Sapanca'da kağıt üzerinde köy sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Ali, Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı), Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008.
- Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, TAED 41, s.215-238, Erzurum 2009.
- Düzenli, Tuncay, "Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskanı ve Uyum Problemleri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış), Sakarya 2006.
- Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanları*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- İpek Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C.25, S.:150, s. 15-21, İstanbul 1996.
- Kocacık, Faruk, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. İ. Hakkı Uzun çarşılı Hatıra Sayısı*, S.:32, Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.415-426, İstanbul 1979.
- Şenyurt, Oya, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011.
- Şenyurt, Oya, *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları No:18, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş., Kocaeli 2008.
- Yılmaz, Mehmet, *1322 (1904) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1980.

Arşiv Belgeleri

- A.MKT.MHM., Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
- A.MKT.UM., Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
- BEO., Bâb-ı Âlî Evrak Odası
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- DH.İD., Dahiliye İdari Kısım Belgeleri
- DH.İ.UM.EK., Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri

DH.MB.HPS.M., Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Belgeler

DH.MKT., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

DH.MUİ., Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

DH.UMVM., Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri

HRT.h., Haritalar

MF.MKT., Maarif Nezareti Mektubi Kalemî

MV., Meclis-i Vükela Mazbataları

ŞD., Şurayı Devlet

Y.PRK.DH., Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı

ZB., Zabtiye Nezareti Evrakı